

AZƏRBAYCAN DİLİ İNSANLAR ARASINDA BİRLİK YARADIR

Buludxan XƏLİLOV,
Dil Komissiyasının üzvü,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Dilin ən böyük möcüzələrindən biri onun millətin hər bir fərdi arasında birlik yaratması, fərdləri bir-birinə bağlamasıdır. Dünyada elə bir güc yoxdur ki, o, dil qədər insanları bir-birinə bağlasın. Məhz dil vasitəsilə insanlar bir-birini anlayır, sevir, bir-birinə bağlanır və bir-birinə yardımçı olur. Ən böyük orduları da ordu şəklinə gətirən vasitələrdən biri dildir. Ən böyük zəfərləri də zəfər halına salan vasitələrdən biri dildir. Ona görə də ordunun güclü olması, zəfərlərin sayının çox olması üçün dilin imkanlarından düzgün istifadə etməklə yanaşı, onun imkanlarının genişlənməsinə də bir borc kimi yanaşmaq lazımdır. Dilin imkanlarından düzgün istifadə kütləni inandırmaq, uğurun və zəfərin təməlini qoymaq deməkdir. Odur ki, Oğuz xanın "Bu dənizlər, bu irmaqlar bizə yetməz! Daha dəniz, daha irmaq istəyirik! Yurdumuzu elə böyüdəyin ki, göy qübbəsi ona çadır, günəş də bayraq olsun!" fikrini dilə də şamil etmək olar. Belə ki, dilin mövcud imkanlarına qane olmadan onun yeni-yeni imkanlarını yaratmaq üçün əlimizdən gələni əsirgəməməliyik. Bunun üçün ilk növbədə sözlərə, kəlmələrə can verməyi bacarmalıyıq. Adi daşa usta, mərmərə heykəltəraş can verdiyi kimi, sözlərə və kəlmələrə də ondan istifadə edən hər bir kəs, o cümlədən şairlər, yazıçılar, söz adamları həyat verməyi bacarmalıdırlar. Hər bir kəs sözləri və kəlmələri hamının zövqünü oxşayacaq şəkildə işlətməyi özlərinə müqəddəs bir borc hesab etməlidir.

Sözlər və kəlmələr birdən-birə bu məzmununda, bu formada, bu mənada

yarandırmamışdır. Onlara uzun zaman ərzində insanlar ruh, can vermişlər. Buna sözləri, kəlmələri işlətməklə nail olmuşlar. Sözlər, kəlmələr işləmə-işləmə cilalanmış, hamarlanmış və bir sənət abidəsinə çevrilərək dövrümüza gəlib çıxmışdır. Təbii ki, sözlərin, kəlmələrin abidələşməsində ən böyük memar şairlər, yazıçılar olmuşdur. Onlar sözlərin, kəlmələrin heykəlini yaratmışlar desək, yanılmırıq. Həm də onlar sözlərə, kəlmələrə elə düzgün, yerində və məqamında nəfəs, ruh, can vermişlər ki, bununla dilin özünü heç bir şeylə müqayisəyə gəlməyən sənətə çevirmişlər. Bu mənada dil bir möcüzə olmaqla sənətdir, daha doğrusu, sənət əsəridir. Ancaq dilin müqayisəyə gəlməyən və müqayisə olunmayan sənət əsəri olduğunu dildən istifadə edənlərin – yazanların, danışanların hamısı başa düşürmü? Hər bir kəs öz istək və arzusunu dilin imkanları əsasında reallaşdırma bilsə də, dilin imkanlarına söykənmədən nə etmək olar? sualı barədə çox az-az hallarda düşünür.

Ancaq şairlər və yazıçılar sözə ruh, can, qan verməyə daha çox müvəffəq olurlar. Onlar adi bir sözü, kəlməni, ifadəni elə hərəkətə gətirir, yerində və məqamında işlədirirlər ki, nəinki həmin sözün, həm də onun ətrafında fikrin, ideyanın birləşməsinə nail olurlar. Nəticədə fikir, ideya, sözlər, ifadələr və kəlmələr əsasında daha tez qarşı tərəfə, oxucuya, dinləyiciyə çatdırılırlar. Məsələn, Azərbaycanın Xalq şairi Nəriman Həsənzadə fars mənşəli nərdivan sözünü hər bir azərbaycanlı oxucuya elə doğmalaşdırıbdır ki, onun

“Nərdivan” şeirini oxuyanda nərdivan sözünün də bu sözün ətrafında şairin hissini, duyğusunun, ürək çırpıntılarının da vurğunu olursan. Hiss edirsən ki, Xalq şairi Nəriman Həsənzadə nərdivan sözünü öz fikrini, hissini, duyğusunu oxucuya çatdırmaq məqsədilə çox dürrüst, düzgün, gözəl seçmiş və işlətməmişdir. Sözə ruh, dirlik, can və qan vermək budur. Şeirə diqqət yetirək:

*Bu dünya nərdivandı,
Qalxanda mehribandı,
Enəndə nə yamandı...
Görüşdük pillələrdə,
Yolun yarısında biz.
O qalxırdı bu dəmdə,
Mən enirdim xəbərsiz.
Onu arzularına
Qaldırırdı nərdivan,
Məni xatirələrə
Endirirdi
Bu zaman.
Birimiz günçixana,
Birimiz günbatana...
Qalxa bilməzdim daha,
Nə o güc, nə o taqət.
O da enə bilməzdi,
Haqlı, haqsız vermişdi,
Öz hökmünü təbiət,
Gərək ya düşməyəydi
Bu görüş heç araya.
Ya o əvvəl gələydi,
Ya mən sonra dünyaya...*

Sözlər nərdivan pilləkənləri kimidir. Nərdivan pilləkənlərinin sayı nə qədər çox olarsa, bir o qədər yuxarıya, ucalara qalxmaq olar. Bu mənada dildə sözlər nə qədər çox olarsa, bir o qədər fikri hərtərəfli ifadə etmək, qarşı tərəfə çatdırmaq və dilin zənginliyini üzə çıxarmaq olar. Odur ki, söz adlı nərdivanın hər bir pilləkənindən yerində, məqamında istifadə etmək lazımdır. Azərbaycan dilində söz adlı nərdivanın pilləkənləri, yəni sözləri azərbaycanlılaşmışdır. Ərəb, fars, monqol və s. dillərdən keçmiş sözlər söz adlı nərdivanda, onun pilləkənlərində hər birimizin başa düşdüyümüz Azərbaycan

sözlərinə çevrilmişdir. O kəslərin nitqi hamının xoşuna gəlir ki, onlar söz adlı nərdivandan, onun pilləkənlərindən düzgün istifadə edirlər. Nərdivan ucalmağa, yüksəlməyə xidmət etdiyi kimi, söz adlı nərdivan da ondan düzgün istifadə edənlərin ucalmasına, yüksəlməsinə xidmət edir. Fars dilindən alınmış nərdivan sözünün [2, 472] ərəb dilində adı “mirac”dır. Nihad Sami Banarlı yazır: “... bu kəlmə məsəlmançılıqdan sonra daha çox “Həzrəti Məhəmmədin Tanrıya yüksəlişi” mənasında işlənmiş, bu mənada müqəddəsleşmiş, belə məşhur olmuşdur. Mirac və nərdivan yaxınlığının çox gözəl bir nüqtəsi isə (xatirimdə qaldığına görə) Keçəcizadə Fuad Paşaya istiqamətlənən bir sözdür: Hərçənd bir diplomatlar məclisində qatı bir xristian diplomatı Paşadan sormuş:

* Sizin peyğəmbərinizin Allaha yüksəldiyi doğrudurmu?

* Bəli, yüksəldiyi yerdir.

* Bəs hansı nərdivanla?

* Çox sadə yüksəlmişdir, sizin peyğəmbəriniz Həzrəti İsanın göyə çıxarkən istifadə etdiyi nərdivanla”. [1, 149-150] Bu mənada söz adlı nərdivanla daha müqəddəs mərtəbələrə ucalmaq, yüksəlmək mümkündür. Bu pilləkəndə hər bir sözün öz işlənmə yeri, ardıcılığı və sistemi vardır. Ardıcılığı və sistemi pozmadan bir-birinə bağlanan söz pillələri Azərbaycan dilinin sərvətinə çevrilir. Yəni də bu sərvətin ucalığını və yüksəkliyini anladanlar içərisində şairlər, yazıçılar daha arifdirlər. Ariflər hissələri, duyğuları, fikirləri qəlibləşmiş ifadələrlə, qəlibləşmiş sözlərlə ucalara, yüksəkliklərə qaldırılmış hissələr, duyğular, fikirlər yenə də söz adlı nərdivanın pillələri əsasında başa düşülmüşdür. Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin “Minnətdaram mən” şeirində olduğu kimi:

*Yenə səsin gəldi, qulaqlarıma,
Həyata, dünyaya minnətdaram mən.
Sən ordan pıçıldadı eşidim səni,*

*Özgəsi çağırsa ona karam mən.
Sən açdın bir qəlbin məhəbbətini,
Mən duyduq bir qəlbin səadətini.
Sənsiz hər sözünü, hər söhbətini,
Sənsiz hər adanı xatırlaram mən.
Bu geniş dünyada öz ələmim var,
Sənlə sevincim var, sənsiz qəmim var.
Dünyada qazancım bir qələmim var,
Sənin xidmətində daim varam mən.*

Buna söz adlı nərdivandan, söz adlı nərdivanın pilləkənlərindən abidə, heykəl yaratmaq demək olar. Söz adlı heykəl, abidə bütün komponentlərinə görə Azərbaycan dilinə borcludur. Buna həm də Azərbaycan dilinin sirri, möcüzəsi demək mümkündür. Söz adlı nərdivandan və onun pilləkənlərindən abidə, heykəl yarananlar az olmamışdır. Onların hər biri bunu Azərbaycan dilinin sirri, möcüzəsi əsasında etməyi bacarmışlar. Bu mənada İzzəddin Həsənoğluun “Ayırdı könlümü bir xoş qəmər yüz, canfəza dilbər” qəzəli, Yunus İmrənin “İçəri”, “Mənə səni gərək, səni”, “Gəl dostu gedəlim, könül”, “Biz dünyadan gedər olduq” və s. şeirləri, Şah İsmayıl Xətəinin “Qızıl gül, bağü bustanım, nə dersən?” qəzəli və digər qəzəlləri, “Bu gün ələ almaz oldum mən sazım” qoşması və digər qoşmaları, o cümlədən gəraylıları, bayatıları, “Dəhnamə”si, Məhəmməd Füzulinin “Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı?”, “Söz” qəzəlləri və digərləri, “Leyli və Məcnun” poeması, Hüseyn Cavidin “Mənim tanrım...”, “Könlüm” şeirləri və digərləri, o cümlədən poemaları, bütün yaradıcılığı, Cəlil Məmmədquluzadənin, Cəfər Cabbarlının, Mirzə Ələkbər Sabirin, Səməd Vurğunun, Rəsul Rzanın, Osman Sarıvəllinin, Süleyman Rüstəmin, Almas İldırımın, Əhməd Cavadın, Mikayıl Müşfiqin, bir sözlə, adlarını çəkmə bilmədiyimiz digər Azərbaycan şair və yazıçılarının yaradıcılığı sözdən abidə, heykəl qoymaqdır. Onlar bu abidəni, heykəli Azərbaycan dilinin sirri, möcüzəsi əsasında, bu dilin imkanlarından istifadə etməklə qurub yaratmışlar.

Dilin bütün gözəlliklərini millətin özü yaşadır. Millətin hər bir övladı danışımağa başladığı vaxtdan bu işə qoşulur və ömrünün sonuna qədər bu müqəddəs işi davam etdirir. Ancaq hər bir millətin içərisində şair və yazıçılar dilin sevilməsi, anlaşılması, bütün gözəlliklərindən istifadə olunması işində başqalarından daha çox fərqlənirlər. Belə ki, şair və yazıçılar millətinin səsinə dil vasitəsilə duyur, duyduqlarını başqalarına çatdırırlar. Hər bir millət o şairə, yazıçıya böyük şair, yazıçı deyir ki, onlar duyduqlarını dil vasitəsilə başqalarına daha təsirli səviyyədə çatdırı bilir. Belə şair və yazıçılar hər bir millətin örnək şair və yazıçıları kimi olub və olacaqdır. Onlar dilin cümlələrini, misralarını hər bir kəsin qəlbini ovsunlayan musiqi parçasına çevirir, hər bir cümləni, misranı nəğmə kimi təqdim edirlər. Həm də ata-babalarımızın əsrlər boyu duyduqları və işlətdikləri sözləri mənə gözəllikləri ilə anlayır, ən qiymətli sərvət, varlıq kimi yaşadırlar. Şairlər və yazıçılar bu işi hamıdan fərqli olaraq daha üstün şəkildə yerinə yetirirlər. Dilin fonetik, leksik, qrammatik quruluşunu lazımi səviyyədə bilməklə dilin gözəlliyinin sirlərini arayırlar. Milli şüuru oxuculara çatdırmaq yolunda cəfəkeşlik göstərirlər. Dildə mövcud olan milli komponentlərlə yanaşı, milli olmayanları da (alınma sözləri) milli düşünəcə halına gətirirlər. Yazdıqlarına dilin incilərini kimi əbədi həyat verirlər. Dilin özünə isə bir sevgili kimi, bir yar kimi baxırlar. Bu sevgiliyə, bu yara olan məhəbbət dildə möcüzələrin yaranmasına səbəb olur. Aşağıdakı misralar dilin möcüzəsidir.

*Dərə boyu saz olur,
Gül açılır yaz olur.
Mən yarıma gül deməm,
Gülün ömrü az olur.*

Bu misralarda bahar ətri var. Misraların təbiəti bahar kimi təbii, tərəvətlidir. Bu misralar sevilərə, sevilənlərə dilin təqdim etdiyi bir pay və hədiyyədir.

Şeir dilinin özünəməxsus tərifləri var və bunlar Azərbaycan dilində qorunur. Məsələn, insanın mərkəzə çəkilməsi və ona önəm verilməsi, özünün durumuna çıxış yolu axtarmaq, insanın hansı durumla və problemlə üz-üzə dayandığını göstərmək və s. şeir dilinin özünəməxsusluğu kimi təqdim olunur. [3, 50-51] Bununla belə, şeir dili, o cümlədən şairlərin dili Tanrı dilidir. Həqiqəti və gerçəkliyi bu dil qədər anladan dil yoxdur. Şeir dili ton, intonasiya, ritm, bölgü, vurğu və s. baxımdan dil içərisində ikinci bir dildir. Bu dil hər bir insanın içərisində və ruhunda var. Ancaq onu bir hala gətirmək, ətrafdakılara anlatmaq hamıda yox, yalnız şairlərdədir. Şairlər sözlərdən elə istifadə edirlər ki, onun heç ruhuna da toxunmur, əksinə, onu ruh dilinə, sevgi dilinə yüksəldirlər. Nəticədə dilin təəssübkeşi olurlar. Məsələn, Süleyman Rüstəmin "Dilimə dəymə" şeirində olduğu kimi.

*Mən sənə dilinə dəymirəm, cəllad,
Gəl sən də bu ana dilimə dəymə!
Sənə də bağı var, gülün var, çəkin,
Bağında əkdiyim gülümə dəymə!
Həsədlərlə baxdın çəmənimə sən,
Gör bir nələr etdin vətənimə sən,
Yan – deyib, od vurdun bədənimə sən,
Altında atəş var, külümə dəymə!
Mən ağa ağ dedim, qaraya qara,
Sən məni istədin çəkəsən dara,
Yenicə sağalır vurduğun yara,
Mənim bu yaralı könlümə dəymə! [4,
108-109]*

Hər bir şairi, yazıçıyı istedadları ilə yanaşı, həm də yazdıqları dil ucaldır. Bu zaman dil əvəzsiz bir xəzinə rolunu oynayır. Bu xəzinəni şeir və yazıçı xərclədikcə xəzinə tükənmir, əksinə, xəzinənin bərkəti üzərinə bərkət gəlir. Azərbaycan dilinin xəzinə bərkətini artıran şairləri, yazıçıları az olmayıbdır. Dilimizin xəzinə bərkətini artıran şair və yazıçılar dedikdə ilk yada düşənlər sırasında Səməd Vurğunun adını çəkməmək olmaz. O, şeirimizdə Azərbaycan dilinin imkanlarından istifadə

edərək bir dönüş yaratmış, Azərbaycan dilinin şeir dili kimi, bədii dil kimi sevilməsinə xidmət etmişdir. Səməd Vurğun Azərbaycan ədəbi dilinin şeir qolunu milyonların istifadəsinə vermiş, bunu xalqın duyğu və arzularına yaxın olması ilə bacarmışdır. Onun müraciət etdiyi mövzular, bütövlükdə yaradıcılığı insanı ovsunlayan bir dünyadır. Elə "Dünya" şeirinin özü ayrıca bir dünyadır.

*Ulduzlar havanın bağırını dəlir,
Qayalı dağlardan duman yüksəlir;
Xəyalım gecəni salama gəlir,
Çapırdır atını birbaşa dünya.
Yerlərə baxıram – bağçalı, bağlı,
Göylərə baxıram – qapısı bağlı.
Kainat ixtiyar, sirlı, soraqlı,
Əzəldən yaranıb tamaşa dünya.
Bir də görürsən ki açılan solur,
Düşünən bir beyin bir torpaq olur;
Bir yandan boşalır; bir yandan dolur;
Sirrini verməyir sirdəşə dünya.
Əzəldən belədir çünki kainat,
Cahan daimidir, ömür amanat.
Əldən-ələ keçir vəfasız həyat,
Biz gəldi-gedərik, sən yaşa, dünya!
Buludlar dağılır uzaqda lay-lay,
Yenə öz yerində yuvarlanır ay;
Fəqət nə Cəlal var, nə də ki, Humay,
Nə ömrə acıyır, nə yaşa dünya. [4, 86-87].*

Yaxud Səməd Vurğunun "Ala gözlər" şeirimi onun yaradıcılığının Azərbaycan dili xəzinəsinin nə qədər bərkətli, böyük təsir gücünə malik olduğunu, oxucunun qəlbini fəth etməsini, təmiz, saf lirika nümunəsi kimi oxucu kütləsinin zövqünü ələ almasını üzə çıxarmır? Əksinə, Səməd Vurğun bütün yaradıcılığında olduğu kimi, bu şeirində də Azərbaycan dilinin poetik imkanlarını yüksəkliklərə qaldırır.

*Yenə qılıncımı çəkdi üstümə
Qurbanı olduğum o ala gözlər.
Yenə cəllad olub durdu qəsdimə
Qələm qaş altında pıyalə gözlər.
Başından getmişdi sevdanın qəmi,
Xəyalım gəzirdi bütün ələmi.*

*Bu dustaq könlümü, deyin yenəmi
Çəkəndiz sorğuya, suala gözlər?
Sevda yolçusuyam əzəl yaşımdan,
Könlüm ayrı gəzir can sirdəşimdan:
Dağıdır huşumu alır başımdan
Sizülüb gedəndə xəyala gözlər.
Gərdanın minədir, boyun tamaşa,
Ay da həsəd çəkir o qələm qaşa.
Bir cüt ulduz kimi verib baş-başa
Yanıb şölə salır, camala gözlər.
Mənim sevgilimdür o gözəl pəri,
Qoy üzə vurmam keçən günləri.
Mən qədir bilənəm əzəldən bəri,
Sizinlə yetmişəm kamala, gözlər.
Cahanda hər höknü bir zaman verir,
Dünən dövrən sürən, bu gün can verir.
İllər xəstəsiyəm yaram qan verir,
Siz məni saldınız bu hala, gözlər. [4,
91].*

Sözünən nəfəs alan, dili duyan, dil adlı xəzinənin bərkətini artıran şair və yazıçılardan fərqli olaraq, bu xəzinədən istifadə etməyi bacarmayanlar da var. Onlar dil adlı xəzinədən istifadə etməyi bacarmadıqlarına görə heç özləri də bilmirlər ki, dildən nə istəyirlər. Gah dilə hücum edir, onu yaralayır, gah da dilin qayda-qanunlarını pozur, gözdən salmaq istəyirlər. Onlar problemi özlərində deyil, dildə axtarırlar. Belə olduğundan "Altun yumurtlayan toyuq" hekayəsi [3, 62] yada düşür. Hekayənin məzmunu belədir: Təmiz bir adamın toyuğu hər gün xalis bir altun yumurtlamış. Adam bir gün fikirləşir ki, toyuğun gündə bir altun yumurtlaması azdır. Fikirləşir ki, toyuğun qarında bir xəzinə var, həmin xəzinəyə sahib olmaq lazımdır. Belə hesab edir ki, gündə bir altun yumurtanın sahibi olmaq daha birdəfəlik xəzinəyə sahib olmaq daha yaxşıdır. Ona görə də toyuğun başını kəsir, toyuğun qarında, qursağında xəzinə axtarır. Ancaq heç bir xəzinə tapmır. Beləliklə, hər gün toyuğun yumurtladığı bir altundan da, toyuqdan da olur. Bu mənada bəzən dilimizi boğazlayanlar, dilin başına oyun açanlar, dil adlı xəzinənin necə xərclənməsini bacarmayanlar dilin özünü

qıymətdən salırlar. Belə olanda dil ağrıyır, ah-nalə edir, əziyyət çəkir.

Sözlərdən, kəlmələrdən kimin istifadə etməsi və ona kimin ruh, can verməsi əsas məsələlərdən biridir. Sözlər, kəlmələr neytral halda dayanıb gözləyirlər. Gözləyirlər ki, onlardan kim və necə istifadə edəcəkdir. Sözlərdən, kəlmələrdən kimin istifadəsi və necə istifadəsi dilin möcüzəli ələminə üzə çıxarır. Dil lüğət tərkibindəki sözləri, kəlmələri və onların istifadəsi hesabına qüdrətli olur. Şairlər, yazıçılar dil adlı sənətin möcüzəli ələminə bir cür ruh, can verir, musiqişünaslar tamam ayrı cür boya qatırlar. Dilin ən ümdə möcüzələrindən biri şeirin musiqi dilinə, nəğməyə çevrilməsidir. Hər hansı bir dildə yaranan şeirlərin bir qismi uzun əsrlər boyu musiqi alətlərinin müşahidəsi ilə söylənmiş və oxunmuşdur. Bu da təbii ki, şeir, yəni şeirdəki sözə, geniş mənada dilə bir gözəllik vermişdir. Dilin, eləcə də dildəki sözlərin, kəlmələrin gözəlliyini və duyumunu musiqi alətlərinin səsləri daha da güclü etmişdir. Təsədüfi deyil ki, qədim yunanlılar sözü "lir" adlı sazla, iranlılar "rud" adlı çalğı aləti ilə, türklər "saz"la söylənmiş və bunların köməyi ilə dilin, sözün, kəlmənin duyumunu artırımlar. Dilə, sözə, kəlməyə musiqi qatmağı hələ ibtidai insanlar anlamış və bunu həyat tərzinə çevirmişlər. Laylalardan, nanaylardan başlamış ta bugünkü mahnılara qədər, bunların hamısı bir həqiqəti təsdiq etmişdir ki, dillər şeir dili olub-olmamasına görə də bir-birindən fərqlənmişdir. Bu mənada Azərbaycan dilinin bir möcüzəsi də onun şeir dili olmasıdır. Azərbaycan dilinin musiqiyə yatımlı olması onun şeir dili olması ilə bağlıdır. Hər dil şeir dili ola bilmir. Azərbaycan dilinin şeir dili olması bu dilin möcüzəli xüsusiyyətlərindən biridir. Bu möcüzəyə qol-qanad verən Azərbaycan ahəng ünsürünün üstünlük təşkil etməsi, avazlanmanın, intonasiyanın yüksək rol oynamasıdır. Həm də Azərbaycan torpağının, iqliminin, coğrafiyasının özəllikləridir. Biz Azər-

baycan dilinin yaratdığı bütün möcüzələrə görə bu torpağa, iqlimə, coğrafiyaya borc-luyuq. Azərbaycan dilinin yaratdığı möcüzələrin təkamülündə azərbaycanlıların tarixboyu yaşadıkları torpaqlar da vətən torpağı kimi dilimizin dialektlərini, şivələrini, ləhcələrini formalaşdırmaqda yenə də dilin möcüzəsinə xidmət etmişdir. Yəni azərbaycanlıların yaşadıkları torpağın, vətənin coğrafiyası, iqlimi, relyefi, təbiəti dilin möcüzə yaratmasına müsbət təsirini göstərmişdir. Dialektal səs çeşidlərinin, sözlərin və onların mənalının yaranması azərbaycanlıların yaşadıkları ərazilərin, vətənin coğrafi təbiəti, iqlimi, relyefi ilə bağlı olmuşdur. Bir sözlə, coğrafi mühit, iqlim, relyef dilin yaratdığı möcüzəyə xidmət etmişdir.

Azərbaycan dilinin şeir, musiqi, nəğmə dili olmasını xalq mahnıları, el mahnıları da təsdiq edir. Xalq mahnılarında, el mahnılarında şeirin ruhu ilə musiqinin bir-birini tamamlaması nəticə etibarilə dili sevdirir. Azərbaycan dilinə sevgi həm də xalq mahnılarından, el mahnılarından qidalanır. Məsələn, “Qalalı” xalq mahnısını necə sevməmək olar? Axı burada şeirlə musiqi bir-birini tamamlayır:

Bu gün ayın üçüdür
De gülüm nanay, ay naninay.
Girmə bostan içidir,
Yar girmə bostan içidir.
Dodaqların bal şəkər,
Dilin badam içidir.
Qız, belin incədir, incə,
Ləblərin qönçədir, qönçə.
Dam üstədir damımız.
De gülüm nanay, ay naninay.
Qoşadır eyvanımız.
Sən ordan çıx, mən burdan
Kör olsun düşmanımız.

Yaxud “Sona bülbüllər” xalq mahnısında şeirlə musiqinin vəhdətini görməmək mümkün deyil:

*Su atdım hara dəydi, sona bülbüllər?
Əlim divara dəydi, sona bülbüllər.
Dilim-ağzım qurusun, sona bülbüllər
Nə dedim yara dəydi, sona bülbüllər?
Elə yar-yar deyirlər
Heç məni demirlər
Elə bil yar deyiləm
Heç məni dindirməz.*

Azərbaycan dili şeir, musiqi, ruh dili olduğu üçün Üzeyir Hacıbəyli istedadı ilə yanaşı, dilin öz imkanlarından istifadə edərək “Leyli və Məcnun”, “Şah Abbas və Xurşid banu”, “Əsli və Kərəm”, “Harun və Leyla”, “Rüstəm və Söhrab”, “Koroğlu” operalarını, “Ər və arvad”, “O olmasın, bu olsun”, “Arşın mal alan” komediyalarını yazmışdır. Bununla da Üzeyir Hacıbəyli sübut etmişdir ki, Azərbaycan dili bədii ruhu olan dildir. Azərbaycan dili təmiz və müqəddəs xalq zövqünə və istəklərinə uyğun dildir. Azərbaycan dili dərin milli və sosial köklərə malik olan dildir. Azərbaycan dili musiqi dili ilə danışmağı bacaran dildir. Azərbaycan dili şeir, musiqi, ruh dili olmaqla Üzeyir Hacıbəylinin xidmətləri sayəsində (yazdığı operalar və komediyalarla) Yaxın Şərqlərdə tanınmış, şöhrət qazanmış dildir. Azərbaycan dili xalqın tarixini, yaradıcı təfəkkürünü əks etdirən dildir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Nihad Sami Banarlı. *Türkçenin sırları*. İstanbul, Aralık 2015.
2. Ərəb və fars sözləri lüğəti. Bakı: “Yazıçı”, 1985.
3. Metin Cengiz. *Felsefə və şiir*. İstanbul, 2014.
4. Min beş yüz ilin Oğuz şeiri. “Antologiya”, 2-ci cild. Bakı, “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2000.